

Foto: Aktuell/Scampix

Fra reportasjen «Hva nå med ham»,
billedbladet Aktuell 32/1970

Kampen om Løsgjengerloven

For ikke mer enn 30 år siden ble fattige «kasteløse» dømt til slaveri her i Norge. Dette ble de bostedløse alkoholikerne til del i de 70 årene tvangsarbeidsinstituttet eksisterte. Det er på høy tid å fremsette krav om erstatning.

Av ANNE MARIT THORSRUD

Tvangsarbeidet var et slit og en nedverdiggelse som det knapt er mulig å kompensere for. Likevel – ennå lever noen av de som opplevde dette livet. Ennå lever ensomme med stygge og uhelbredelige sår etter slaveriet i tvangsarbeidshusene. De har aldri har fått oppreisning for denne middelalderiske behandlingen. De fortjener en oppreisning.

... trille tåke ...

Lov om Løsgjengeri, Betleri og Drukenskap, av 31.mai 1900, kalt løsgjengerloven, ble i løpet av 60-åra mer og mer sett på som en klasselov. Løsgjengerne kunne bli sittende nesten en menneskealder i fengsel for forhold som i all hovedsak skyldes at den dømte ikke hadde noe sted å bo og dessuten slet med alkoholproblemer. De var ofte enslige, syke og fattige. Den viktigste anstalten var Opstad tvangsarbeidshus (nå Åna krets fengsel). I begynnelsen av 60-årene og fram til 1968 var i underkant av 200 menn innsatt på Opstad til enhver tid, de fleste fra Oslo, der storparten av løsgjengerne i Norge hadde tilhold. For kvinner sto Bredtveit til rådighet.

Reglementet for tvangsarbeidshus og fengsel var så og si identiske. Loven

grenser for 18 måneders tvangsarbeid første gang og tre år hvis vedkommende tidligere hadde vært dømt. Antallet bøter avgjorde om retten besluttet innsettelse. Dersom dommen lød på tvangsarbeid, ble det som løsgjengeren selv sa «...å trille tåke på Jedderen». I tillegg skjedde det ofte at retten unnlot å oppnevne forsvarer ved behandlingen av fengslings spørsmålet.

Vernelaget, i dag Kriminalomsorg i frihet, skulle føre tilsyn etter prøveløslatelsen fra tvangsarbeidsoppholdet. Men Vernelaget var ikke rustet til å iverksette den behandling og de hjelpetiltak som måtte være en forutsetning for å hindre nye tilbakefall. I praksis avgjorde antallet bøter i prøvetiden når det skulle reises sak med hensyn til gjeninnsettelse. Den enkelte opplevde tilværelsen på Opstad som meningsløs. Filleproletariatet fikk etterhvert sine egne normer. De ble utstøtt av det gode samfunn.

Et lite eksempel på behandlingen løsgjengerne ble utsatt for: Mange drakk rødsprit fordi den var billig. Helsemyndighetene hadde imidlertid bestemt at rødsprit ikke skulle drikkes. Den kjemiske spriten ble tilsatt avføringsmiddel for nettopp å unngå at den skulle inntas. Dette var imidlertid in-

gen hindring for den tørste. Det skal ikke stor fantasi til for å forstå hvilke nedverdiggende episoder som kunne oppstå etter noen drammer med rødsprit.

Herbergekretnen

Som ansvarlig leder av Herbergekretnen, datidens sosialkontor for hjemløse i Oslo, med Lov om Sosial Om-sorg som ramme for virksomheten, følte også jeg utilstrekkelighet i forhold til de oppgaver som vi som sosialkontor var pålagt. Klientene ventet i timevis på å slippe til hos sin sosialarbeider. Sosionomene satt i et stort ekspedisjonsrom bak hver sin luke. Månedlig ble vi besøkt av mellom 7-800 forskjellige klienter. Daglig hadde vi over 100 til behandling. Enkelte kom flere ganger i uken, andre en gang. Fordi køen var lang, var det kolapper som i datidens slaktebutikker. Alle ble mer eller mindre avspist, i hvert fall fikk de ikke den behandling som loven forutsatte. I Oslo var det antatt å være ca 3000 hjemløse til sammen, den store majoriteten menn.

I luka på Herbergekretnen var det liten anledning til individuelle råd og veiledning. Tiden var dessuten knapp. Derimot ble de uformelle samtalene og

diskusjonene på venteværelset etter hvert til konkret handling. Aksjonsgruppa for Uteliggere og Herbergister oppsto på denne måten og ble etter hvert til en unik allianse av hjemløse, sosialarbeidere og universitetsansatte. Den første organiserte aktiviteten fra Aksjonsgruppa side ble et skriv til Finansrådmannen i Oslo som uttrykte misnøye med behandlingen som den hjemløse fikk ved kommunens sosialkontor.

Formuleringene i dette første brevet var preget av sosialarbeidernes uttryksmåte. Det sto for eksempel at arbeidet som ble utført «var i strid med intensjonene i Lov om Sosial Omsorg». Sant og si var løsgjengeren selv lite opptatt av både intensjonene og sine rettigheter. Det var heller vanlig at de bukket og tok til takke med det de fikk. De var vant til å bli avspist og å stå bakerst i køen med lua i hånda. Slik hadde det vært og de fleste hadde resignert. Å få de til å se sine egne behov og gjøre krav gjeldende ovenfor det samfunn de faktisk var en del av, ble en av våre prioriterte oppgaver.

Noe formelt stiftelsesmøte for Aksjonsgruppa var det aldri. Strømningene i tiden og den urimelighet som fulgte av nedverdiggende behandling av den fattige hjemløse, som flere av oss kjente på, lå til grunn for aksjonene som kjennetegnet Aksjonsgruppa.

Nettverket var nyttig for oss som hadde vårt daglige arbeid med klientene. Det stimulerte og ga impulser. Vi trengte det for å kunne støtte opp under klientenes engasjement. Bare de kunne gi en korrekt framstilling av tilværelsen slik den fortonte seg for løsgjengeren selv.

Meningen var å få klientene mer bevisst sin situasjon og i tillegg oppnå politisk oppmerksomhet.

En langt mindre søvngig forsamlig på venteværelset ga vaktene (tidligere var de uniformerte) en stri tårn med å bringe diskusjonene inn i mer akademiske former, eller iallfall få roet gemyttene. Mange hadde begynt å innse at de hadde blitt behandlet stemoder-

lig av det norske samfunn, og det gnistrer hos enkelte. Daværende ordfører i Oslo, Albert Nordengen, vil kunne bevitne det. Han var gjentatte ganger i dialog med representanter for Aksjonsgruppa.

Lang kamp

Opphevelsen av tvangsarbeidsbestemmelsene i løsgjengerloven fulgte etter en lang og seig kamp. En rekke forskere rettet søkelys på de hjemløses situasjon (se litteraturliste). I den siste fasen må særlig KROM – Norsk forening for kriminalreform – nevnes. Foreningen ble stiftet i 1968. Noe av det første den grep tak i var, nettopp de særreaksjonene som fantes på den tiden. Det ble organisert debattinnlegg, kronikker, temamøter og Teach-in som avstedkom bred offentlig debatt om en forhistorisk lovparagraf. Studentersamfunnene både i Oslo og Trondheim satte søkelyset på ordningen. Representanter fra løsgjengerne selv deltok i debatten, men det var først etter at endringen i loven var et faktum at den hjemløse deltok aktivt i å synliggjøre sine behov. Fram mot 1970 sank tallet innsatte, og da lovendringen kom i 1970, var Opstad nærmest tom.

Utover i 60-årene var det således åpenbart at tvangsarbeidsinstituttet hadde utspilt sin rolle. Men motkreftene var sterke. Senere statsminister Jan P. Syse uttalte følgende på et debattmøte: «Skal vi sikre fremskrittet må vi i tide fjerne det vi kan kalle sanden i maskineriet. Det er dette som er Høyre-politikk». I en avispolemik som fulgte, skriver han blant annet: «C.J. Hambros frihetssyn ville aldri tillate å gi en liten gruppe av mennesker en slik grad av frihet at den medfører krenkende og alvorlige inngrep i andre menneskers høyst legitime krav på å kunne ferdes ugenert og trygt.» Hans Brubak som var aktiv i Aksjonsgruppa og selv hadde tilbragt mange år som «trell» i tvangsarbeid, minnet Syse i sitt motinnlegg i Aftenposten på at stortingspresident Carl J. Hambro i hele sitt politiske liv nettopp hadde kjempet mot alle for-

mer for tvang ovenfor sine medmennesker.

Hva så?

1 juli 1970 opphørte omsider tvangsarbeidsordningen. Kriminaliseringen av den fattige hjemløse var over. Endringene i løsgjengerloven ble vedtatt av et enstemmig Storting. Saksordfører Olav Totland siterte blant annet fra Aksjon Inneligger med utspring i Et sted å være¹: «Så lenge vårt samfunn skaper uteliggere, får vi se det i øynene. Det er bedre med et sant bybilde enn et rent bybilde».

Bak tvangsarbeidsinstituttet lå også en renovasjonstankegang. Samtidig som forslaget om opphevelse av tvangsarbeidet ble drøftet, ble det lansert forslag om forskjellige andre typer tvang. Da kampen for opphevelse av tvangsarbeidsinstituttet var over, begynte det Thomas Mathiesen (1975) kalte løsgjengerkrigen, kampen for en anstendig behandling av de hjemløse. Igjen sto Herbergekreten i sentrum. Utilstrekkeligheten og ressursknappheten ble drøftet kontinuerlig blant medarbeiderne som alle var meget engasjert i arbeidet med de hjemløse. Hver morgen i begynnelsen av 70-åra tok vi ressursfattigdommen opp med våre klienter. Faren for nye Opstadliknende tiltak og tilsvarende nedverdiggende behandling av de hjemløse var stor. Aksjonsgruppa fulgte nitid med. Herbergistavisen UFB ble distribuert der den kunne øve et visst press og hvor det var nødvendig med såvel informasjon som påvirkning.

Krav om menneskeverdige behandling og reelle muligheter for å komme vekk fra uteligger- og herbergisttilværelsen ble satt fram med tyngde og overbevisning utover i 70-årene. Også denne kampen hadde sitt tyngdepunkt i Oslo der de fleste hjemløse befant seg. Herbergistene fant seg for eksempel ikke i at Juss Buss ble nektet adgang til mannsherberget «Krogghen» der de ville stille sin juridiske kompetanse gratis til

¹ Se Martin Blindheim: 1969, r&a 6/1999.

Foto: Åge Storøkken/Aktuell/Scampix

Ervald, født 1904

Venterommet

Fra reportasjen «Den hjemløse brigade»,
billedbladet Aktuell 51/1971

Anne Marit Thorsrud

rådighet. Aksjonsgruppa mobiliserte og samlet hundrevis av underskrifter. Det endte med at Juss Buss fikk innpass på herberget som rommet 475 hjemløse menn.

I forbindelse med opphevelse av tvangsarbeidsbestemmelsen i løsgjengerloven ble det av Oslo kommune nedsatt en utvalg som fikk navnet etter dets formann, Sigurd Birkeland, senere formann i Trygderetten. Utvalget utarbeidet flere rapporter. I den ene konkluderes med en gedigen utbygging av vernehjemsplasser. Det var press på byens politikere for å hindre «forsøpling» av byens parker og «bybildehygien» sto sentralt. Det ble desto viktigere for Aksjonsgruppa å få frem faktisk informasjon. Heldigvis var media fortsatt interessert i saken. Rapportene ble kritisert for å være for lite nyanserte og at det igjen var institusjonstankegangen som ble svaret på fattigdomsproblemet.

Takket være en nitid og organisert oppfølging fra støttespillere – KROM, enkelte advokater og flere fra Universitetet – ble avisomtaler, leserinnlegg og reportasjer i media gjerne besvart. Det ble også tatt initiativ til å lage motreportasjer for å få frem synspunkter som kunne nyansere de ofte forenklede fremstillingene. Parallelt ble det fra den indre kjerne i Aksjonsgruppa arbeidet med selvstendige aksjoner for å rette søkelyset på at det måtte gjøres noe for å skaffe til veie bolig som også ville påvirke byhygieneproblemet som enkelte var besatt av. Ønsket var ikke først og fremst nye institusjoner.

Et hovedkjennetegn ved den indre kjerne i Aksjonsgruppa var at vi som sosialarbeidere på dette feltet hadde et utstrakt samarbeid med vårt klientell for å nå felles mål. Interesser som langt på vei reelt var felles, men som lett kunne ha blitt splittet av byråkratiet, ble nå samlet. Forskjellige aksjonsformer ble drøftet. Vi vurderte å annektere ledige boliger. Vi overveiet gatedemonstrasjoner. Isteden for å ekspedere hundrevis av hjemløse klienter i luka hver dag, overveiet vi å bare samtale og

hjelpe slik loven forutsatte, hvilken kunne bety at bare en femdel fikk hjelp. Vi var imidlertid redd at slike aksjoner kunne få en boomerang-virkning. Tatt i betraktning de problemer løsgjengeren står ovenfor, ville det dessuten være lite realistisk å håpe på «mannsterkt» fram møte til en demonstrasjon som nødvendigvis måtte foregå på et bestemt tidspunkt.

Resultater

Medieomtale ga mersmak, og flere hjemløse fikk lyst til å delta både i forskjellige typer aksjoner og som paneldeltakere. Flere ganger var det radiointervjuer med representanter for de hjemløse. Når saker var til behandling i Rådhuset møtte vi opp på galleriet for å synliggjøre oss. Sammen med nesten et hundre hjemløse på Bystyrets galleri, ble vi iallfall sett. Hvor populært det var, er vanskelig å si. Men det imponerte, og saken fikk oppmerksomhet.

Filmregisøren Anja Breien laget en kortfilm som het «Herberger». Den ble vist på TV som innledning til en times diskusjonsprogram. Støtte og ressurstilgang fra andre enkeltpersoner og organisasjoner var helt nødvendighet. Innsatsen i gruppa var basert på frivillighet. Takket være gode alliansepartnere og godt nettverk, var det mulig å rette søkelyset på dette samfunnsproblemet.

Felles arbeid

Som leder med arbeidsgiveransvar i offentlig stilling og som primus motor for Aksjonsgruppa for Uteliggere og Herbergister med nær forankring til det kontor jeg bestyrte, sto jeg i et dilemma. Problemstillingen bør ikke være fremmed for andre i lederposisjon som samtidig opplever at tregheten i byråkratiet hindrer å nå såvel de nære som de mer overordnede mål. Å erkjenne problemstillingen er kanskje det viktigste for å kunne håndtere dilemmaet. Ved å ivareta lederansvaret på en uangripelig måte og samtidig sørge for å være oppdatert, behøver rollen som leder og aktivist nødvendigvis ikke være

motsetningsfylt, men snarere gagne både den enkelte og saken i sin alminnelighet. Det gir dessuten lederrollen en ekstra inspirerende dimensjon!

Sosialarbeidere og hjelpetrequende, ressursfattige klienter kan arbeide sammen på utradisjonelt vis og oppnå resultater. Hele staben ved Herbergekretsen trodde på og var opptatt av dette. Dermed fant vi også frem til engasjerte alliansepartnere, hvilket var en forutsetning for å få den slagkraft vi etterhvert fikk.

Forhåpentligvis vil vi for ettertiden ha lært at å løse fattigdomsproblemet med tvang ikke fører fram. Jeg tror også at vi trenger å minnes på at dagens «elendige» – som regel fattige, ofte syke, hjemløse rusmisbrukere – må få en mer verdig behandling enn tidligere tiders løsgjengere. Vi må være på vakt for å hindre at tilsvarende elendig behandling fra samfunnets side skal gjenta seg ovenfor dagens vanskeligstilte.

Oppreisning

Tvangsarbeidsinstituttet besto i 70 lange år. Tusener ble berørt. Datidens filleproletariat vil med en viss rett kunne hevde at Den Norske Stat har stjålet år av deres liv og misbrukt arbeidskraften deres. Tiden er moden for å reise krav om erstatning. Blant de som opplevde dette helvete, er ikke alle døde ennå. Det haster med å gi oppreisning for å medvirke til at bitterheten og sårheten kan forta seg. Det fortjener tvangsarbeideren og det skylder vi. ☑

ANNE MARIT THORSRUD
er kontorsjef i Kriminalomsorg i frihet i
Oslo sentrum
kif.sentrum@c2i.net

Referanser:

- Bratholm, A. (1959): *En sosial-statistisk analyse av klientellet på Opstad arbeidsleir*; Oslo, stensil.
- Bjerke, H.K. (1977): *Fengsling*; Universitetsforlaget, Oslo.
- Christie, N. (1960): *Tvangsarbeid og alkoholbruk*; Universitetsforlaget, Oslo.
- Ramsøy, O. m.fl.: *På livet*; Universitetsforlaget, Oslo.
- Løsgjengeromsorgen – en utfordring*; Universitetsforlaget, en antologi, 1969.
- Thorsrud, A.M. (1969): *Fangeliv*; Pax, Oslo.
- Mathiesen, T. (1973) *Presgruppe og samfunnsstruktur*; Pax, Oslo.
- Mathiesen, T. (1975) *Løsgjengerkrigen*; Sosionomen forlag, Oslo.

Foto: Åge Storleiden/Aktuell/Scampix

Fra reportasjen «Fordi det ikke var rom for dem i herberget!» billedbladet Aktuell 1/1963.